

Vlaamse Miniaturen

1404-1482

Onder leiding van Bernard Bousmanne et Thierry Delcourt

Catalogus onder redactie van
Ilona Hans-Collas, Pascal Schandel,
Céline Van Hoorebeeck en Michiel Verweij

Nederlandse versie onder coördinatie
van Ann Kelders en Michiel Verweij
met medewerking van Charlotte Belayew

Bibliothèque nationale de France / Koninklijke Bibliotheek van België

13 **Coudrette, *Roman de Mélusine***

Zuidelijke Nederlanden, Geraardsbergen (tekst), Doornik en Gent (verluchting), ca. 1420-1430 • Perikament, ii + 132 + ii ff., ca. 275 x 200 mm, 16 halfbladminiaturen • Herkomst: opdrachtgever onbekend; Filips van Kleef • Parijs, BNF, ms. fr. 12575

De *Roman de Mélusine* vertelt ons de middeleeuwse legende van de fee Mélusine, dochter van de Schotse koning Elinas en stichtster van het geslacht de Lusignan in de Franse Poitou. Op vraag van de vermaarde bibliofoel hertog Jean de Berry, ook graaf van Poitou, voltooide Jean d'Arras in 1392-93 de *Noble histoire de Lusignan*, een prozaversie van dit legendarisch verhaal. Waarschijnlijk werd deze tekst rond 1400 op rijm gezet door een zekere Coudrette, over wie verdere gegevens ontbreken, en wel in opdracht van de heer van Parthenay, een afstammeling van de Lusignans. Deze roman in verzen kende een relatief groot succes, getuige de ongeveer twintig bewaarde kopieën, waarvan slechts enkele verlicht werden.

Deze *Mélusine* ligt open op de laatste miniatuur. Met een dreigend zwaard in de hand beklimt de Engelse ridder de berg Canigou waar Palestine, Mélusines zus, met haar wit schoothondje waakt over de schat van haar vader Elinas. Op de flanken van de berg kruipen konijnen in en uit hun holen terwijl een beer op de loer ligt, klaar om zich tegen de gewapende indringer te verdedigen. Rechts ligt een edelhert verborgen in het woud en erachter verschijnt de kop van de draak die de koene ridder zal doden. Het uiterlijk van het dier komt niet overeen met de beschrijving in de tekst ('une bête sans nez avec un seul œil au milieu du front') maar herinnert aan de monsterwezens die regelmatig als grotesken opduiken in de randversiering van de Meesters van Guillebert de Mets. Palmvormige bomen zijn verspreid over de groene heuvels en tekenen zich af tegen een zilveren achtergrond die bovenaan in een lichtrode tint gewassen is. Ook dat is een typisch kenmerk van de Meesters van Guillebert

de Mets, die men daarom ook de 'Meesters met de zilveren hemelen' heeft genoemd. Ook andere decoratieve elementen maken deel uit van het repertoire, zoals de uitlopers van de miniatuurlijsten die bestaan uit lichte zwarte streepjes en uitmonden in gouden blaadjes, in bloemen of in halfopen dubbelblaadjes in pistachevorm.

Dit handschrift neemt een heel bijzondere plaats in binnen het oeuvre van de Meesters van Guillebert de Mets. Drie miniaturisten werkten mee aan de verluchting ervan, waardoor een nauwe samenwerking voor de hand ligt. Twee miniaturisten van de de Metsgroep hebben 11 van de 16 miniaturen uitgevoerd. De schilder van het frontispice en van vijf andere miniaturen in het eerste deel van het handschrift is de zogenaamde Meester A van de *Decamerone* van het Arsenal (Parijs, Arsenal, ms. 5070). De andere de Metsverluchter ging wat meer archaïserend te werk en schilderde de miniaturen aan het einde van de roman, in het bijzonder in het hoofdstuk over de Mont Canigou. Hij schilderde vijf miniaturen, voorlopig de enige die we aan hem kunnen toeschrijven. Deze twee verluchters waren waarschijnlijk Gentenaars. Een derde miniaturist, de Meester van de Regel van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal was in Doornik werkzaam en schilderde de vijf overige miniaturen. De werkverdeling doet de vraag rijzen naar de localisatie van de 'de Metsgroep' en de rol die Gent en Doornik speelden in de verspreiding van deze stijl. Een ander handschrift, een Latijns-Frans getijdenboek, bewijst dat de Meesters van Guillebert de Mets een cliënteel bezaten in het Franstalige deel van het bisdom Doornik, want een van de verluchters de Mets, namelijk Meester A, verlichtte dat handschrift waarschijnlijk

◀ ILL. 97

De ridder van Engeland beklimt de berg Canigou, waar Palestine, zuster van Mélusine, de schat van haar vader Élinas bewaakt.

Coudrette, *Roman de Mélusine*.
Parijs, BNF, ms. fr. 12575, f. 123v.

voor iemand uit Doornik (Londen, Sotheby's, 16 juni 1997, lot 23). Bovendien heeft Jacques Pouille, die in 1445 in Doornik werkte, het gebonden en in de litaniën staat het feest vermeld van H. Eleutherius, de patroon van deze stad.

Het is best mogelijk dat de nauwgezette samenwerking van de drie miniaturisten bij de verluchting van de *Roman de Mélusine* geleid werd door een andere persoon aan wie men de supervisie opgedragen had over het kopieerwerk, de verluchting en het inbinden van het handschrift, een soort 'ondernemer van het boek', die men in Parijs en Brugge een librariër noemde. Eén naam komt spontaan naar boven: Guillebert de Mets, de Geraardsbergse kopiist die zichzelf librariër van Jan zonder Vrees noemde toen hij de colofon van een *Sidrac* voor de hertog ondertekende (Den Haag, KB, ms. 133 A 2). De paleografische analyse van de *Roman de Mélusine* toont aan dat het waarschijnlijk om een autograaf van Guillebert gaat.

De opdrachtgever en/of eerste bezitter van dit handschrift is onbekend. Later bevond het zich in de verzameling van Filips van Kleef, heer van Ravenstein (1456-1528).

Bibliografische oriëntatie: Vanwijnsberghe 2007a, p. 236-240, 243, 244, 246 en 284; Hans-Collas en Schandel ***.

Dominique Vanwijnsberghe – Erik Verroken

▲ ILL. 98

Mélusine, veranderd in een draak, vliegt boven het kasteel van Lusignan.

Coudrette, *Roman de Mélusine*. Parijs, BNF, ms. fr. 12575, f. 86r.

14 Getijdenboek ten gebuik van Rome

Zuidelijke Nederlanden (Gent?), tussen 1409 en 1419 • Perkament, ii + 252 + i ff., ca. 135/140 x 103 mm, 28 volbladminiaturen, 12 medaillons, 1 gehistorieerde initiaal • Herkomst: Jan zonder Vrees • Parijs, BNF, ms. n.a.l. 3055

Dit getijdenboek ten gebuik van Rome is naar alle waarschijnlijkheid gemaakt voor Jan Zonder Vrees, de hertog van Bourgondië (1404-1419), wiens wapenschild en emblemen we terugvinden op en rond de miniatuur de H. Andreas, de patroonheilige van Bourgondië (f. 172v). De aanwezigheid van een leeuw die klaar staat om een wolf aan te vallen in de marge van de miniatuur van het Hemelshof (f. 195v) zinspeelt op de vijandschap tussen Jan Zonder Vrees (de leeuw) en zijn neef Lodewijk van Orléans (de wolf) ten tijde van de bekende strijd tussen de Armagnacs en Bourgondiërs, die op aansporen van Jan zonder Vrees eindigde in de moord op Lodewijk in november 1407. De ongewone aanwezigheid van de H. Leonardus (f. 164v), patroon van de gevangenen, in de suffragiën verwijst waarschijnlijk naar de lange gevangenschap van Jan, die na de nederlaag in Nicopolis in september 1396 in handen was gevallen van de Turken. Opvallend is tenslotte de afbeelding van de Zwaanridder Lohengrin, zoon van Parsifal, onderaan de miniatuur met de voorstelling van Pinksteren (f. 28v). Deze was populair bij de hertogen van Kleef, die beweerden van hem af te stammen. Dat de Zwaanridder in dit getijdenboek is afgebeeld kan men op verschillende manieren interpreteren: voor sommigen zou dit erop wijzen dat Jan zonder Vrees het boek liet maken voor zijn dochter Maria van Bourgondië, de echtgenote van Adolf IV van Kleef; voor anderen zou ze een geschenk zijn van de schoonzoon aan zijn schoonvader. In elk geval is duidelijk dat de hertog van Bourgondië een centrale rol speelt in de ontstaansgeschiedenis van dit buitengewoon getijdenboek. Tenslotte is er nog een detail dat toelaat het boek te dateren: Jan zonder Vrees nam pas vanaf 1409 de waterpas aan als embleem.

Het boek ligt open op de schitterende miniatuur van de H. Christophorus. Hij is één van de zesentwintig heiligen die in

de suffragiën worden vermeld. Volgens de traditie, die bekend was via de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, bekeerde een heremiet deze reus tot het christelijk geloof. Christophorus voelde zich geroepen om veerman te worden en reizigers te helpen bij het oversteken van een rivier die gevreesd was omwille van zijn hoge golven. Op een dag vroeg een kind om de overtocht op zijn schouders te mogen maken. Maar tijdens de overtocht bleef het water stijgen en werd het kind steeds zwaarder, tot de reus bijna bezweek onder de last en ternauwernood de andere oever kon bereiken. Eens ze behouden aangekomen waren maakte de vreemde reiziger zich bekend: het was Christus zelf, die zijn dienaar op de proef had gesteld. De verluchter heeft dit verhaal kracht bijgezet met anekdotische details die niet voorkomen in de *Legenda aurea*. Zo zien we in de rechterbovenhoek een heremiet die met zijn lantaarn licht geeft aan de reus, terwijl een andere man op een boot vanaf de andere oever het hele gebeuren gadeslaat. Een witte beer komt uit zijn hol en observeert het tafereel. De uil die daartegenover in een boomtop zit, negeert de inspanningen van Christophorus.

De miniaturist die deze verluchting schilderde noemen wij de Meester van het Getijdenboek van Jan zonder Vrees. We kennen zijn miniaturen slechts uit twee handschriften, namelijk dit boek en een getijdenboek voor het gebruik van Atrecht, dat bewaard wordt in New York (PML, ms. M. 439; ill. 6). Hij steunde nog in grote mate op de modellen en de stijl van de pre-Eyckiaanse verluchters, die in het begin van de 15de eeuw in Brugge actief waren. De Johannes de Doper in het getijdenboek van New York (f. 21v) is bijvoorbeeld een bijna exacte replica van de afbeelding in een getijdenboek voor het gebruik van Rome dat tot de Glasgow-Rouengroep behoort (Rouen, BM, ms. 3024 [Leber 137], f. 102v). In de Brugse productie vindt men vaak een bepaald type